

Etnische verschillen in verbondenheid met ouders en gedragsautonomie

Annemarie Huiberts, Wim Meeus, Annerieke Oosterwegel & Wilma Vollebergh

Ethnic differences in connectedness with parents and behavioural autonomy

This study investigates connectedness with parents and behavioural autonomy in a sample of 51 Dutch and 51 Moroccan adolescents living in a multi-ethnic context in the Netherlands. None of the three hypotheses on ethnic differences in the quality of the relationship with parents was completely confirmed, because ethnicity influenced the quality of the parent-adolescent relationship in a complicated pattern with age and gender. In accordance with international research, the ethnic groups differed on behavioural autonomy. Moroccan youngsters experienced less personal choice in comparison to their Dutch counterparts.

Trefwoorden: Adolescenten, ouder-kind relatie, autonomie, etniciteit

Inleiding

Op de individualisme collectivisme (IC) dimensie (Hofstede, 1980) staat de tegenstelling tussen individu en groep centraal. In een collectivistische samenleving leven mensen samen in hechte groepen zoals de grootfamilie, terwijl in een individualistische samenleving mensen uitsluitend voor zichzelf en hun gezin zorgen (Hofstede, 1995). In de IC traditie wordt ervan uitgegaan dat individuen in een collectivistische samenleving voor het groepslidmaatschap betalen met een deel van de eigen autonomie en dat omgekeerd een geringe verbondenheid de prijs is die in een individualistische cultuur wordt betaald voor de grote keuzevrijheid. Oorspronkelijk werd de IC dimensie dan ook voorgesteld als één bipolaire dimensie met (groeps)verbondenheid aan de ene, tegenover individuele autonomie aan de andere zijde.

Dit tegenover elkaar staan van verbondenheid en autonomie wordt inzichtelijk gemaakt door de verwevenheid van IC met machtsafstand, een andere cultu-

Annemarie Huiberts is als AIO verbonden aan de Capaciteitsgroep Kinder- en Jeugdstudies van de Universiteit Utrecht.

Wim Meeus is als hoogleraar verbonden aan de Capaciteitsgroep Kinder- en Jeugdstudies van de Universiteit Utrecht.

Annerieke Oosterwegel is docent-onderzoeker bij de Capaciteitsgroep Ontwikkelingspsychologie van de Universiteit Utrecht.

Wilma Vollebergh is als programmahoofd Monitoring en Epidemiologie verbonden aan het Trimbos Instituut in Utrecht en daarnaast als hoogleraar in de Cross-Culturele Pedagogiek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen

Correspondentieadres: Annemarie Huiberts, Postbus 80140, 3508 TC Utrecht. E-mail: A.Huiberts@fss.uu.nl

rele dimensie uit het onderzoek van Hofstede. In een collectivistische samenleving worden vaak relatief grote verschillen in macht en status geaccepteerd. Zo gelden in het gezin gehoorzaamheid en respect voor ouders en ook voor oudere broers en zussen, als belangrijke deugden. In individualistische samenlevingen wordt gestreefd naar een meer gelijke verdeling van macht en verandert de ouder-kind relatie wanneer kinderen ouder worden in een relatie tussen gelijken. Mensen in een collectivistische samenleving hebben dus niet alleen zeer hechte relaties, maar ook relaties die hiërarchisch zijn. In een individualistische samenleving hebben mensen daarentegen relatief losse relaties, die gelijkwaardig zijn en waarbinnen de individuele autonomie gehandhaafd blijft.

Etnische groepen in westerse, individualistische landen hebben vaak een collectivistische achtergrond. De culturele bagage die de eerste generatie meeneemt, is ook in latere generaties nog duidelijk herkenbaar. Het is herhaaldelijk aangetoond dat jongeren uit etnische minderheden sterker op de eigen familie zijn gericht, meer tijd met de familie doorbrengen en een grotere afhankelijkheid ervaren tussen generaties dan westerse jongeren. Dit is zowel gevonden in internationaal onderzoek (Freeberg & Stein, 1996; Fuligni, Tseng, & Lam, 1999; Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2000) als in Nederlands onderzoek (Huiberts, Vollebergh & Meeus, 1999; Verkuyten, 2001).

Deze studie richt zich op verschillen die jongeren met een individualistische en een collectivistische achtergrond ervaren binnen de relatie met hun ouders. In de eerste plaats onderzoeken we etnische verschillen in verbondenheid met hun ouders. Betekent het sterke familiebewustzijn van etnische jongeren dat zij een sterkere band met hun ouders hebben dan westerse jongeren? In de tweede plaats onderzoeken we etnische verschillen in (gedrags)autonomie binnen de relatie met ouders. Krijgen etnische jongeren relatief weinig vrijheid, terwijl omgekeerd westerse jongeren over veel zaken zelf beslissen?

Etnische Verschillen in Verbondenheid met Ouders: Drie Perspectieven

In de literatuur kunnen drie perspectieven onderscheiden worden wanneer het gaat om etnische verschillen in verbondenheid of in kwaliteit van relaties. Deze perspectieven leiden tot tegengestelde antwoorden op de vraag of autochtone jongeren en allochtone jongeren met een collectivistische achtergrond van elkaar verschillen in de kwaliteit van de relatie die zij met hun ouders ervaren. Wij noemen deze perspectieven, in de volgorde waarin ze behandeld worden, het westerse model, het contextuele model, en het IC model. Om het contrast tussen de drie modellen duidelijk te maken, focussen wij op de tegenstellingen die beschreven zijn tussen Nederlandse en allochtone opvoedingspraktijken. Globaal gesteld genieten etnische jongeren een meer autoritaire opvoeding dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten (Janssens, Pels, Dekovic, & Nijsten, 1999; Pels, 1998; Pels & Meeus, 1999). In de werkelijkheid is deze tegenstelling minder radicaal en bestaat er binnen allochtone groeperingen een grote variatie die vooral samenhangt met het opleidingsniveau van de ouders. Bovendien bedienen zowel autochtone als allochtone ouders zich van autoritaire en autoritatieve elementen in de opvoeding (Pels & Nijsten, in druk). Onder kwaliteit van relatie verstaan we zowel de aanwezigheid van positief affect en van vertrouwen in de beschikbaarheid van de ouders als hulpbron, als de afwezigheid van emotionele afstand.

Geredeneerd vanuit een westers perspectief luidt de voorspelling dat allochtone jongeren minder warme relaties met hun ouders hebben dan autochtone jongeren. Deze veronderstelling wordt gevoed door de genoemde samenhang van collectivisme met machtsafstand. Een autoritaire houding van de ouders, waarbij

van de adolescent in de eerste plaats gehoorzaamheid wordt verwacht, nodigt niet uit tot het delen van intieme gedachten en gevoelens (Van Gemert, 1998). Binnen de partnerrelatie lijkt inderdaad een cultureel verschil in waardering voor intimiteit te spelen. In een individualistische samenleving hangt de huwelijksaansluiting af van het niveau van intimiteit tussen de partners, terwijl het in een collectivistische cultuur belangrijk wordt gevonden om samen met de partner deel uit te maken van de culturele traditie en hierbinnen de eigen rol te vervullen (Dion & Dion, 1993). In niet-westerse culturen zijn met name voor familierollen de normen en verwachtingen heel precies omschreven in fijnmazige gedragscodes. Het is aannemelijk te veronderstellen dat niet alleen tussen beide ouders, maar ook tussen ouders en kinderen hierdoor minder intimiteit bestaat. Verder zijn migrantengezinnen vaak grote gezinnen, waardoor minder aandacht en tijd per kind beschikbaar is. Het westerse model voorspelt dus minder intieme en meer afstandelijke relaties tussen ouders en kinderen in allochtone gezinnen dan tussen ouders en kinderen in autochtone gezinnen.

Binnen een contextuele benadering wordt gewezen op een mogelijk verschil in betekenis van hetzelfde (opvoeders)gedrag. Met name in witte middenklasse gezinnen is een individuerichte autoritatieve opvoedingsstijl de norm en leidt deze manier van opvoeden tot een gunstige ontwikkeling bij het kind (Maccoby & Martin, 1983; Noom, Dekovic, & Meeus, 1996). Ook autoritair gedrag kan echter een protectieve werking hebben en door het kind geïnterpreteerd worden als ouderlijke betrokkenheid. Dit is bijvoorbeeld het geval binnen een culturele context waar groepsgerichtheid de norm is (Deater-Deckard, 2001) of onder ongunstige omstandigheden, zoals wonen in achterstandsbuurt (Lamborn, Dornbusch, Steinberg, 1996). Omdat binnen culturele groepen die zijn gericht op conformisme, een autoritaire opvoedingsstijl zich prima laat combineren met steun en warmte (Oosterwegel, Vollebergh, Pels & Nijsten, in druk; Rudy & Grusec, 2001), gaat de contextuele benadering ervan uit dat de kwaliteit van de relatie met ouders bij allochtone en autochtone jongeren gelijk is.

Het klassieke IC perspectief tenslotte geeft het derde antwoord dat logischerwijze mogelijk is op de vraag naar het etnische verschil en voorspelt dat allochtone jongeren betere relaties met hun ouders zullen hebben. Het feit dat Nederlandse jongeren veel meer dan allochtone jongeren hun eigen gang gaan, impliceert dat zij minder rekening houden met hun ouders en zich ook emotioneel van hun ouders verwijderen. De terminologie van Kâgitçibasi (1990) ondersteunt deze gedachtegang, ook al distantieert de onderzoekster zich van de klassieke, bipolaire IC opvatting. Volgens Kâgitçibasi ontwikkelen jongeren in niet-westerse culturen een 'relational self' of een 'relational-autonomous self': een zelf dat gericht is op verbondenheid met anderen. Westerse jongeren daarentegen hebben een 'separate self', een autonoom zelf dat duidelijk afgegrensd is van anderen. Het klassieke IC model stelt dat allochtone jongeren in vergelijking tot autochtone jongeren een sterkere band met hun ouders hebben, gebaseerd op (groeps)loyaliteit.

In het bovenstaande is nog geen rekening gehouden met het feit dat het hier geen crossculturele vergelijking betreft, maar een vergelijking tussen jongeren uit een etnische minderheid en jongeren uit de meerderheid. Allochtone jongeren hebben met twee culturen te maken, waardoor de relatie met hun ouders mogelijk onder druk komt te staan. Zo kan het gebeuren dat de ouder-kind rol wordt omgekeerd, omdat allochtone jongeren hun ouders wegwijzen moeten maken in de Nederlandse samenleving in plaats van andersom. Ook een verschil in snelheid waarmee ouders en jongeren het acculturatieproces doorlopen, kan leiden tot extra conflicten (Eldering, 2002). Deze omstandigheden ondersteunen de hypo-

these van het westerse model dat allochtone jongeren een slechtere relatie met hun ouders hebben.

Etnische Verschillen in Gedragsautonomie: Consensus

Hoewel er verschillende theoretische visies onderscheiden kunnen worden op etnische verschillen in verbondenheid met ouders, bestaat er redelijke consensus over etnische verschillen in gedragsautonomie. Zowel het westerse, het contextuele als het klassieke IC model gaan ervan uit dat jongeren met een collectivistische achtergrond minder persoonlijke ruimte krijgen dan jongeren met een individualistische achtergrond. Hoe meer jongeren zich onderwerpen aan de autoriteit van hun ouders en hoe meer zij moeten voldoen aan familieverplichtingen, hoe minder zij zelf kunnen kiezen. Weinig individuele vrijheid en een sterke onderlinge verbondenheid lijken de keerzijden van dezelfde medaille. 'The age at which a teenager expects to achieve autonomy in decision making from his or her parents reflects the "emotional dependence" hypothesized as key in distinguishing among individualist cultures and modernizing collectivist cultures by Kâgitçibasi' (Stewart, Bond, Deeds & Chung, 1999, p. 578).

Overzicht van Onderzoek

Recentelijk is in Nederland een tweetal studies verricht naar etnische verschillen in de kwaliteit van de relatie met ouders. Meeus, Pels en Vollebergh (1999) vonden dat jongeren met een Turkse en Marokkaanse achtergrond hoger op oudercentrisme en hechting scoorden dan Nederlandse jongeren.¹ Dit resultaat past binnen het IC model. In een vergelijkende studie van Pels (2000) onder Creoolse, Marokkaanse en Chinese jongeren kregen de Creoolse jongeren de meeste vrijheid, terwijl zij tegelijkertijd de minste communicatieproblemen met hun ouders hadden. In overeenstemming met hun collectivistische achtergrond, waren de Marokkaanse jongeren het meest op hun ouders gericht en het sterkst aan hun ouders gehecht. Bij de Chinese jongeren vertaalde de nadruk op het collectief, de familie, zich echter niet in een sterkere band met de ouders. De band tussen Chinese jongeren en hun ouders werd juist gedomineerd door verplichtingen en weinig ouderlijke steun. Het onderzoek van Pels toont allereerst de diversiteit die bestaat tussen allochtone groepen met een collectivistische achtergrond. Omdat in dit onderzoek echter geen Nederlandse jongeren betrokken waren, kunnen we geen harde conclusies trekken over de validiteit van onze drie modellen. Toch lijken de gegevens van Pels ondersteuning te geven aan zowel het westerse model, voor zover bij Chinese jongeren een sterke ouderlijke controle negatief uitpakt, als aan het IC model, aangezien de Marokkaanse jongeren conformisme combineren met een goede band met de ouders.

Ook het internationale onderzoek naar etnische verschillen in kwaliteit in de relatie met de ouders laat een wisselend beeld zien. Fuligni (1998) vond geen verschillen op cohesie binnen de vader-adolescent relatie of de moeder-adolescent relatie tussen jongeren met een verschillende etnische achtergrond. Ook bespraken deze jongeren met evenveel openheid onderwerpen als schoolzaken en persoonlijke problemen met hun ouders. In een ander onderzoek concluderen Fuligni et al. (1999) dat jongeren met een Aziatische en Latijns-Amerikaanse achtergrond geen intiemere relaties met hun ouders hebben, hoewel zij het wel meer vanzelfsprekend vinden familieleden te helpen. Cooper, Shaver en Collins (1998) vonden geen etnische verschillen in gehechtheid met ouders en ondersteunden daarmee eveneens het contextuele model.

Andere resultaten zijn meer in overeenstemming met het westerse model. In een onderzoek van Wink, Gao, Jones en Chao (1997) zeiden Chinees-Amerikaanse studenten binnen de relatie met hun ouders minder warmte te ervaren en het lastiger te vinden hulp te vragen dan hun leeftijdsgenoten met een Europese achtergrond. Greenberger en Chen (1996) vonden tussen 13-jarigen met een Europese en Aziatische achtergrond geen verschillen in warmte en cohesie, maar in een steekproef van 20-jarigen bleken de Aziatische jongeren minder warmte en cohesie en meer conflicten met hun ouders te rapporteren. Euro-Amerikaanse jongeren vonden het makkelijker om gevoelige onderwerpen met hun ouders te bespreken dan jongeren van Vietnamese, Mexicaanse, Chinese en Filippijnse afkomst, die meer formele relaties met hun ouders hadden (Cooper, Baker, Polichar & Welsch, 1993).

Op basis van het bestaande onderzoek is het moeilijk een eenduidige conclusie te trekken ten aanzien van verschillen tussen westerse jongeren en migrantenjongeren met een niet-westerse achtergrond in de kwaliteit van de relatie met hun ouders. De tegenstrijdige resultaten kunnen het gevolg zijn van het feit dat in bovengenoemde studies jongeren met verschillende culturele achtergronden en verblijfsduur participeerden, of van het feit dat verschillende aspecten van de ouder-kind relatie tijdens verschillende fasen in de adolescentie gemeten werden.

In Nederland werden voor zover wij weten etnische verschillen in gedragsautonomie nog niet rechtstreeks onderzocht. Toch kan ten aanzien van etnische verschillen in gedragsautonomie op basis van internationaal onderzoek wel een duidelijke conclusie worden getrokken. Het is herhaaldelijk aangetoond dat jongeren uit etnische minderheden pas op latere leeftijd verwachten zelf over bepaalde zaken te mogen beslissen en minder vrijheid krijgen dan jongeren uit de hen omringende meerderheid (Feldman & Rosenthal, 1990; Fuligni, 1998; Stewart et al., 1999).

Huidige Studie

Deze studie richt zich op etnische verschillen in de relatie tussen adolescenten en hun ouders. We vergelijken Nederlandse jongeren met Marokkaanse jongeren die zijn opgegroeid in Nederland, maar wiens ouders een collectivistische achtergrond hebben. Nederland is een individualistisch land (Hofstede, 1980), terwijl Mediterrane landen op de collectivistische zijde van de dimensie gesitueerd worden.

We stellen drie kwesties aan de orde. We onderzoeken etnische verschillen in de kwaliteit van de relatie met ouders, etnische verschillen in gedragsautonomie en tot slot de samenhang tussen enerzijds (aspecten van de) kwaliteit van de relatie met ouders en anderzijds (aspecten van) gedragsautonomie. Ten aanzien van etnische verschillen in verbondenheid zijn drie hypothesen geformuleerd. Het westerse model voorspelt dat Nederlandse jongeren een betere relatie met hun ouders zullen hebben, het contextuele model verwacht geen etnisch verschil, terwijl het klassieke IC model stelt dat de relaties van Marokkaanse jongeren met hun ouders hechter zijn. Ten aanzien van etnische verschillen in gedragsautonomie hebben de drie modellen dezelfde verwachting: Nederlandse jongeren mogen over meer zaken zelf beslissen dan Marokkaanse jongeren. De samenhang tussen gedragsautonomie en verbondenheid zal exploratief worden onderzocht. We houden hierbij rekening met de mogelijkheid dat de verbanden tussen de variabelen mogelijk anders liggen in de Nederlandse en Marokkaanse groep. Gezien de systematiek van onze analyses behandelen we deze drie kwesties in een afwijkende volgorde. Eerst stellen we de vraag naar de samenhang (Vraagstelling 1), vervol-

gens de vragen naar etnische verschillen in verbondenheid met ouders (Vraagstelling 2) en in gedragsautonomie (Vraagstelling 3).

Ook is er aandacht voor de effecten van sekse en leeftijd. Op basis van eerder onderzoek verwachten we noch sekseverschillen in de kwaliteit van de relatie met ouders (Helsen, Vollebergh, & Meeus, 2001) noch in gedragsautonomie (Bosma et al., 1986). We verwachten echter dat binnen de Marokkaanse groep wel een sekseverschil in gedragsautonomie bestaat. In de Marokkaanse cultuur hangt de familie-eer immers af van de kuisheid van de dochters die daarom onder een streng toezicht staan van hun ouders en hun broers (Eldering, 2002). Tot slot bestuderen we het effect van leeftijd. We hebben geen duidelijke hypothese over het verband tussen leeftijd en de kwaliteit van de ouderlijke relatie. Wel verwachten we dat jongeren naarmate zij ouder worden over meer zaken zelf mogen beslissen (Bosma et al., 1996). Mogelijke interactie-effecten met sekse en etniciteit worden exploratief onderzocht.

Methode

Steekproef en Dataverzameling

De steekproef bestond uit 51 Nederlandse en 51 Marokkaanse jongeren. Ongeveer evenveel jongens (50) als meisjes (52) deden mee. De gemiddelde leeftijd in de hele steekproef was 16.1 jaar ($SD = 1.9$ jaar). Nadat twee leeftijdsgroepen (jonger dan 16 en 16 jaar of ouder) waren gevormd, konden in combinatie met de factoren sekse en etniciteit acht groepen worden onderscheiden. De respondenten waren evenredig over deze acht groepen verdeeld, $X^2(3, N=102) = .54, ns$. De gemiddelde leeftijd in de jongste groep bedroeg 14.5 jaar en in de oudste 17.9 jaar. De meeste jongeren volgden een vorm van middelbaar onderwijs (mavo, vmbo, mbo).

Het merendeel van de Marokkaanse jongeren (73%, $N = 37$) was van de tweede generatie, dat wil zeggen dat ze zelf in Nederland geboren waren terwijl hun ouders in Marokko geboren waren. Alle Marokkaanse jongeren waren minimaal zeven en een half jaar in Nederland. In de meeste Marokkaanse gezinnen (82%, $N = 42$) werden twee talen gesproken (zowel Nederlands als Arabisch of Berbers). In één gezin werd alleen Nederlands, in vijf gezinnen werd alleen Arabisch en in drie gezinnen werd alleen Berbers gesproken.

Er bestond een etnisch verschil in sociaal economische status, vastgesteld aan de hand van het beroep van de vader. Bijna driekwart van de Marokkaanse vaders had geen of laaggeschoold werk, bij de Nederlandse vaders was dit percentage 35%. De Marokkaanse jongeren kwamen uit grotere gezinnen dan de Nederlandse (gemiddeld aantal kinderen 5.5 respectievelijk 2.5). Alle Marokkaanse jongeren behoorden tot de Islam, terwijl twee derde deel van de Nederlandse scholieren niet godsdienstig was.

De dataverzameling vond plaats in 2000 in Utrecht en omgeving. Jongeren werden via hun school benaderd om mee te doen. Zij werden geïnterviewd en vulden een schriftelijke vragenlijst in. De vraaggesprekken, geënt op de Zelf Konfrontatie Methode (ZKM) van Hermans, Hermans-Jansen en Van Gilst (1985), werden gedaan door getrainde interviewers. Binnen de ZKM probeert de respondent belangrijke ervaringen samen te vatten in zogenoemde waardegebieden. Vervolgens geeft de respondent bij ieder waardegebied aan in hoeverre bepaalde affecten hierop van toepassing zijn. In een eerdere studie hebben wij de standaardlijst met affecten bewerkt voor adolescenten (Huiberts, Meeus, Oosterwegel & Vollebergh, 2001).

Meetinstrumenten

Afectschalen

Uit de 20 waardegebieden die de jongeren tijdens het interview formuleerden, werden er voor deze studie twee geselecteerd: de waardegebieden over moeder en vader. Deze waardegebieden bestonden uit een door de jongere geformuleerde zin, waarin de betekenis van moeder respectievelijk vader voor de jongere kort werd verwoord. Bij beide waardegebieden gaven de jongeren aan in hoeverre de affecten uit de lijst daarop van toepassing waren (1 = helemaal niet, 6 = heel erg). Hoewel de totale lijst bestond uit drie emotieschalen, beperken wij ons hier tot de emotieschaal die bij uitstek iets zegt over relationele kwaliteit: de Ander (A) schaal. Deze schaal operationaliseert het streven naar verbondenheid met de ander, dat door Hermans et al. (1985) kortweg het Ander of (A) motief wordt genoemd. De A schaal bestaat uit de affecten liefde, tederheid, intimiteit en warmte (Hermans et al., 1985; Huiberts et al., 2001). De interne consistentie van de beide A schalen was hoog. Cronbach's alpha van A moeder was .84 en die van A vader .85. Wanneer de betrouwbaarheid voor de twee etnische groepen apart berekend werd, fluctueerde deze tussen .75 en .88.

Hechting.

Hechting werd gemeten met een vertaalde en bewerkte versie van de Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA; Armsden & Greenberg, 1987). Deze schaal meet op een 4-puntsschaal (1 = bijna nooit tot 4 = bijna altijd) de aspecten vertrouwen, communicatie en vervreemding binnen de relaties met ouders en vrienden. Hier werd alleen hechting aan ouders berekend. Een voorbeelditem is 'Mijn ouders accepteren mij zoals ik ben'. De betrouwbaarheid van de schaal voor de totale groep jongeren was .74; voor de Nederlandse jongeren bedroeg deze .70 en voor de Marokkaanse jongeren .79.

Emotionele autonomie.

Emotionele autonomie werd vastgesteld met de Emotional Autonomy Scale (EAS; Steinberg & Silverberg, 1986). Deze schaal meet op een 4-puntsschaal (1 = helemaal niet mee eens, 4 = helemaal mee eens) de emotionele zelfstandigheid van de adolescent in relatie tot zijn ouders. Volgens Ryan en Lynch (1989) meet de schaal echter emotionele verwijdering tussen ouders en adolescent. We slaagden erin de twee factoren te repliceren die recentelijk door Beyers (2001) werden beschreven. De schaal Separatie (12 items) meet de emotionele afstand die de adolescent in relatie tot zijn ouders ervaart, terwijl de schaal Vervreemding (Detachment, 8 items) emotionele verwijdering meet. Voorbeelditems zijn: 'Mijn ouders en ik zijn het over alles eens' (gespiegeld, schaal Separatie) en 'Ik heb mij vaak afgevraagd hoe mijn ouders zich gedragen wanneer ik niet in de buurt ben' (schaal Verwijdering). Cronbach's alpha van Separatie was .76, die van Verwijdering bedroeg .70. De betrouwbaarheden apart berekend voor de Marokkaanse jongeren bleken laag (.62 respectievelijk .59) in verhouding tot die van de Nederlandse jongeren (.84 respectievelijk .75), maar waren acceptabel voor sociaal wetenschappelijk onderzoek.

Gedragsautonomie.

Gedragsautonomie zegt iets over de mate waarin iemand zelfstandig beslissingen neemt en hiervoor verantwoordelijkheid draagt. Gedragsautonomie werd gemeten met de Parent-Adolescent Decision-Making Scale (PADM) (Bosma et al., 1996). Deze lijst bevat 21 onderwerpen die tijdens de adolescentie spelen en

mogelijk gevoelig liggen (bijvoorbeeld: hoe laat moet een jongere 's nachts thuis-komen?). Bij deze 21 topics werden steeds, als volgt, dezelfde vier vragen gesteld.

Ik beslis zelf of ik rook	Ja	?	Nee
Mijn ouders vinden dat ik niet moet roken	Ja	?	Nee
Ik heb vaak onenigheid met mijn ouders over roken	Ja	?	Nee
Ik vind het normaal dat je op mijn leeftijd zelf beslist of je rookt	Ja	?	Nee

Voor iedere jongere werden vier somscores berekend. Per type vraag werd het aantal 'Ja' antwoorden geteld, dat logischerwijs tussen 0 en 21 ligt. De somscores geven respectievelijk weer: het aantal beslissingen dat de jongere zelf neemt (Eigen Beslissingen), het aantal onderwerpen waarover ouders een standpunt innemen (Standpunten Ouders), het aantal onderwerpen waarover een conflict met de ouders bestaat (Conflicten) en tot slot het aantal zaken waarover de jongere verwacht zelf te kunnen beslissen (Beslissingen Normaal).

Resultaten

Samenhang tussen de Variabelen

Vraagstelling 1 van deze studie betrof de vraag naar de samenhang tussen aspecten van gedragsautonomie enerzijds en aspecten van de kwaliteit van de relatie met de ouders anderzijds. Om deze vraag te beantwoorden hebben we eerst getoetst of de samenhang tussen de variabelen hetzelfde was voor de twee etnische groepen. De nulhypothese dat de covariantiematrices gelijk waren kon niet verworpen worden, $X^2(45, N=102) = 44.43, ns$.² De variabelen hingen dus op dezelfde manier met elkaar samen in de Nederlandse en Marokkaanse groep. Vervolgens werden de correlaties berekend na uitpartialisering van de achtergrondvariabelen leeftijd en etniciteit, die beiden verondersteld werden samen te hangen met gedragsautonomie. Omdat controle voor leeftijd en etniciteit geen invloed had op het significantieniveau van de correlaties, worden in Tabel 1 de eerste-orde correlaties gepresenteerd. De eerste vier variabelen in Tabel 1 zijn de subschalen van gedragsautonomie; de onderste vijf variabelen meten een aspect van de relatie met de ouders.

Binnen het cluster gedragsautonomie correleerden de schalen Eigen Besluiten en Besluiten Normaal sterk positief. Beide schalen hadden geen verband met de schaal Conflicten. De schaal Standpunten Ouders vertoonde samenhang met alle andere subschalen, een positieve samenhang met Conflicten en een negatieve samenhang met Eigen Besluiten en Besluiten Normaal. Deze verbanden leken sterk op de verbanden gerapporteerd door Bosma et al. (1996). Met uitzondering van de niet-significante correlatie tussen A moeder en Vervreemding, waren alle correlaties binnen het cluster kwaliteit van de relatie met ouders significant en in de verwachte richting. Schalen die nabijheid meten (A moeder, A vader, hechting) hadden een negatief verband met de schalen die afstand meten (Separatie, Vervreemding). De verbanden van de gedragsautonomie-schalen met de overige schalen waren niet heel sterk. Alleen de subschaal Conflicten vertoonde een duidelijk patroon van correlaties.

Om meer inzicht te krijgen in de onderliggende structuur werd besloten tot een principale componentenanalyse (PCA) met promaxrotatie. Er werden drie

Tabel 1: Correlaties Tussen Gedragsautonomie en Kwaliteit Relatie met Ouders

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Eigen Besluiten	1.00								
2 Standpunten ouders	-.43**	1.00							
3 Conflicten	.09	.30**	1.00						
4 Besl. Normaal	.77**	-.33**	.15	1.00					
5 A moeder	-.04	-.06	-.24*	.07	1.00				
6 A vader	-.04	-.10	-.17	.12	.64**	1.00			
7 Hechting	-.10	.07	-.31**	.02	.29**	.32**	1.00		
8 Separatie	.29**	-.08	.42**	.26**	-.32**	-.29**	-.32**	1.00	
9 Vervreemding	-.03	.33	.48**	-.05	-.12	-.27**	-.31**	.35**	1.00

Noot. ** $p < .01$, * $p < .05$

componenten met een eigenwaarde > 1 getrokken die samen 68.4 % variantie verklaarden. De factorstructuur bleek goed interpreteerbaar (zie Tabel 2).

Tabel 2: Factorladingen van de Schalen

Schaal	Component 1 Gedragsautonomie	Component 2 Emotionele Nabijheid	Component 3 Emotionele Afstand
Eigen Besluiten	.91		
Besluiten Normaal	.90		
Standpunten Ouders	-.62		.57
A moeder		.89	
A vader		.88	
Hechting		.49	
Conflicten			.84
Vervreemding			.81
Separatie	.39	-.31	.45

Noot. Alleen factorladingen in absolute waarde groter of gelijk aan .3 staan vermeld.

Op de eerste, bipolaire, component laadden de schalen Eigen Besluiten en Besluiten Normaal sterk positief en de schaal Standpunten Ouders negatief. Deze component werd Gedragsautonomie genoemd. Op de tweede component laadden de drie schalen die verbondenheid met de ouders meten; deze component werd Emotionele Nabijheid genoemd. Op de derde component, Emotionele Afstand, laadden de schaal Conflicten en de schaal Vervreemding hoog positief. De schaal Standpunten Ouders had een dubbellading op deze component. De schaal Separatie had een relatief kleine lading, en laadde bovendien ook op de eerste twee componenten. De lading op de eerste component laat zien dat Separatie, in tegenstelling tot Verwijdering, ook een positief aspect van het proces van zelfstandig worden meet (Beyers, 2001). De eerste component, Gedragsautonomie, stond loodrecht op de componenten Emotionele Nabijheid

en Emotionele Afstand, die beiden operationalisaties vormden van de kwaliteit van de relatie met de ouders. De correlatie hiertussen bedroeg $-.30$, $p < .01$. De subschaal Conflicten van de PADM bleek hier een indicatie te zijn van de kwaliteit van de relatie met de ouders.

Etnische Verschillen in Verbondenheid met Ouders en in Gedragsautonomie

Om Vraagstelling 2 en Vraagstelling 3 naar etnische verschillen in verbondenheid met ouders respectievelijk gedragsautonomie te beantwoorden, werd een drieweg MANOVA uitgevoerd op de factorscores Emotionele Nabijheid, Emotionele Afstand en Gedragsautonomie. Naast etniciteit waren sekse en leeftijdsgroep (jonger dan 16; 16 jaar en ouder) als onafhankelijke factoren in de analyse opgenomen. Multivariaat met toetsingsgrootheid Wilk's L waren drie effecten significant. Dit waren de drieweg-interactieterm $F(3, 92) = 4.86$, het hoofdeffect van leeftijd $F(3, 92) = 9.66$ en het hoofdeffect van etniciteit $F(3, 92) = 9.05$ (voor beide hoofdeffecten gold $p < .001$, voor de interactieterm $p < .01$). Eerst worden nu de verschillen op Emotionele Nabijheid en Emotionele Afstand besproken, vervolgens de verschillen op Gedragsautonomie.

Op zowel Emotionele Nabijheid als op Emotionele Afstand deed zich een drieweg-interactie voor; op Emotionele Nabijheid was bovendien het etnische hoofdeffect significant (zie Tabel 3). Op Emotionele Nabijheid scoorde de totale groep Marokkaanse jongeren hoger dan de Nederlandse jongeren, maar dit resultaat dient verder genuanceerd te worden. In de jongste leeftijdsgroep scoorden zowel de Marokkaanse meisjes (Figuur 1) als de Marokkaanse jongens (Figuur 2) hoger dan de Nederlandse jongeren op Emotionele Nabijheid. Bij de jongens was dit verschil ook aanwezig in de oudste groep, maar bij de meisjes niet. De Marokkaanse meisjes die de leeftijdsgrens van 16 jaar gepasseerd waren, hadden als enigen een even sterke verbondenheid met hun ouders als de Nederlandse meisjes (en jongens) vanaf 16 jaar.

De drieweg-interactie op Emotionele Afstand hield in dat bij de meisjes het etnische verschil zich in de oudste groep voordeed (Figuur 3) terwijl het verschil zich bij de jongens vooral in de jongste groep afspeelde (Figuur 4). Marokkaanse meisjes vanaf 16 jaar rapporteerden meer conflicten en een grotere vervreemding dan Nederlandse meisjes in die leeftijdscategorie. Bij de jongens scoorden in de jongste groep de Marokkanen hoger, in de oudste groep was dit verschil grotendeels omgekeerd.

Op Gedragsautonomie (Vraagstelling 3) deed zich zowel een hoofdeffect van leeftijd als van etniciteit voor. Zoals verwacht scoorde de oudste groep hoger dan de jongste groep. Eveneens conform de verwachting, beschikten Nederlandse jongeren over meer gedragsautonomie dan Marokkaanse jongeren.³

Conclusie en discussie

In dit onderzoek werden drie vraagstellingen geanalyseerd. Vraagstelling 1 had betrekking op de samenhang tussen enerzijds gedragsautonomie en anderzijds de kwaliteit van de relatie met ouders. De twee overige vragen hadden betrekking op etnische verschillen in de kwaliteit van de relatie met ouders (Vraagstelling 2) en etnische verschillen in gedragsautonomie (Vraagstelling 3), in samenhang met mogelijke leeftijds- en sekseverschillen. In deze volgorde worden de resultaten nu besproken.

De variabelen hingen op dezelfde wijze met elkaar samen in de Nederlandse en Marokkaanse groep. De vrijheid die jongeren hebben om zelf te beslissen houdt in

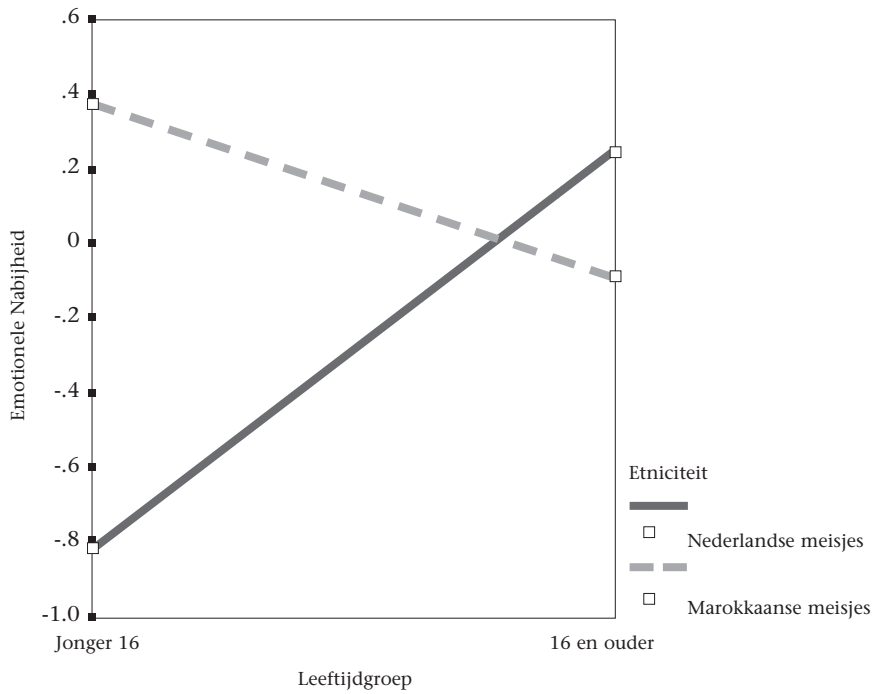
Tabel 3: Hoofdeffecten en Drieweginteractie van Etniciteit, Sekse, en Leeftijd op Gedragsautonomie, Emotionele Nabijheid en Emotionele Afstand

	Component 1 Gedragsautonomie	Component 2 Emotionele Nabijheid	Component 3 Emotionele Afstand
Etniciteit			
Nederlands	.33	-.24	.15
Marokkaans	-.31	.27	.13
	F (1.94) = 13.37***	F (1.94) = 7.22**	F (1.94) = 2.21
Sekse			
Meisjes	-.02	-.07	-.17
Jongens	.05	.10	.15
	F (1.94) = 0.14	F (1.94) = 0.87	F (1.94) = 2.89
Leeftijd			
12-15	-.40	-.10	.12
16-19	.42	.13	-.13
	F (1.94) = 22.28***	F (1.94) = 1.59	F (1.94) = 1.84
EtnXsekseXlft			
Nl m 12-15	-.03	-.82	.15
Mar m 12-15	-.76	.37	-.15
Nl m 16-19	.82	.25	-.94
Mar m 16-19	-.09	-.09	.28
Nl j 12-15	-.10	-.27	-.06
Mar j 12-15	-.69	.30	.55
Nl j 16-19	.65	-.11	.28
Mar j 16-19	.33	.48	-.15
	F (1.94) = 0.43	F (1.94) = 4.27*	F (1.94) = 11.61**

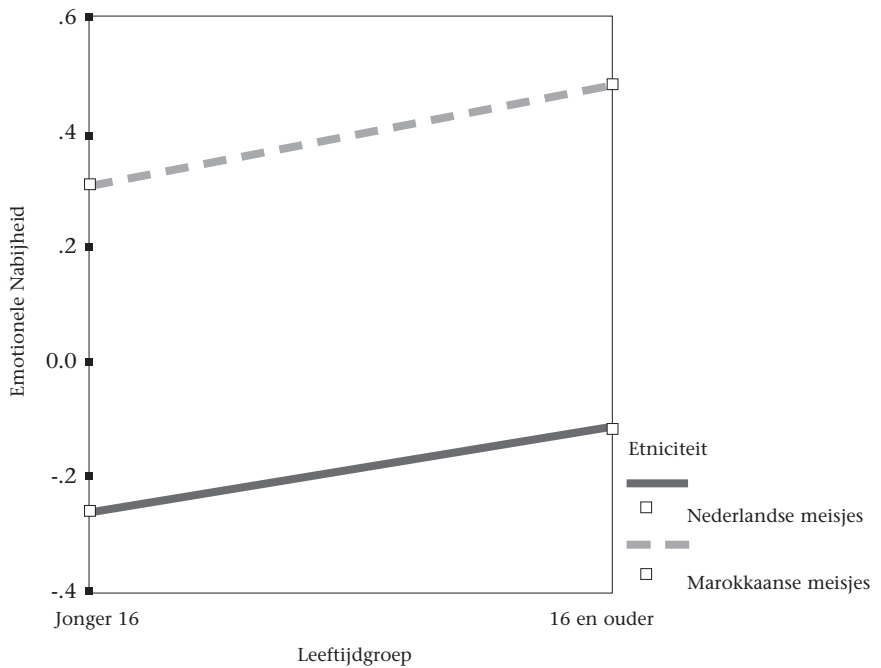
Noot. Tweeweginteracties waren wel in de analyse opgenomen maar blijven ter wille van de overzichtelijkheid hier buiten beschouwing. Nl m 12-15 = Nederlandse meisjes van 12 tot 15 jaar Mar j 16-19 = Marokkaanse jongens van 16 tot 19 jaar. *** p < .001, ** p < .01, * p < .05

de twee etnische groepen op dezelfde manier verband met de kwaliteit van de relatie die zij met hun ouders hebben. Dit verband komt tot stand via de subschaal Conflicten, die op zijn beurt positief correleert met de subschaal Standpunten Ouders (Bosma et al., 1996; Jackson, Bijstra, Oostra, & Bosma, 1998). In een PCA waarin de drie componenten Gedragsautonomie, Emotionele Nabijheid en Emotionele Afstand werden gevormd, was Conflicten de enige subschaal van de PADM die niet op de eerste component Gedragsautonomie laadde. In plaats daarvan laadde de schaal op de component Emotionele Afstand. Emotionele Afstand en Emotionele Nabijheid waren beide ongecorreleerd met Gedragsautonomie. Het is dus niet zo dat de mate waarin jongeren zelf beslissen direct van invloed is op de kwaliteit van de relatie met de ouders. Pas wanneer er discrepantie bestaat tussen wat de ouders en de adolescent beschouwen als het persoonlijke domein van de adolescent, wordt hun relatie negatief beïnvloed.

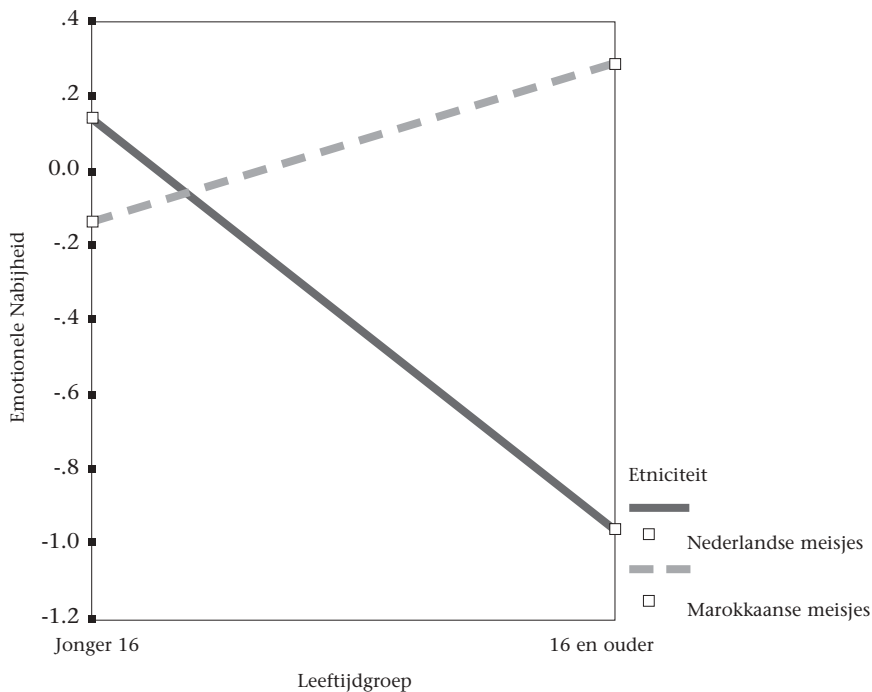
Ten aanzien van etnische verschillen in de kwaliteit van de relatie met ouders (Vraagstelling 2), werden in de inleiding hypotheses geformuleerd op basis van drie

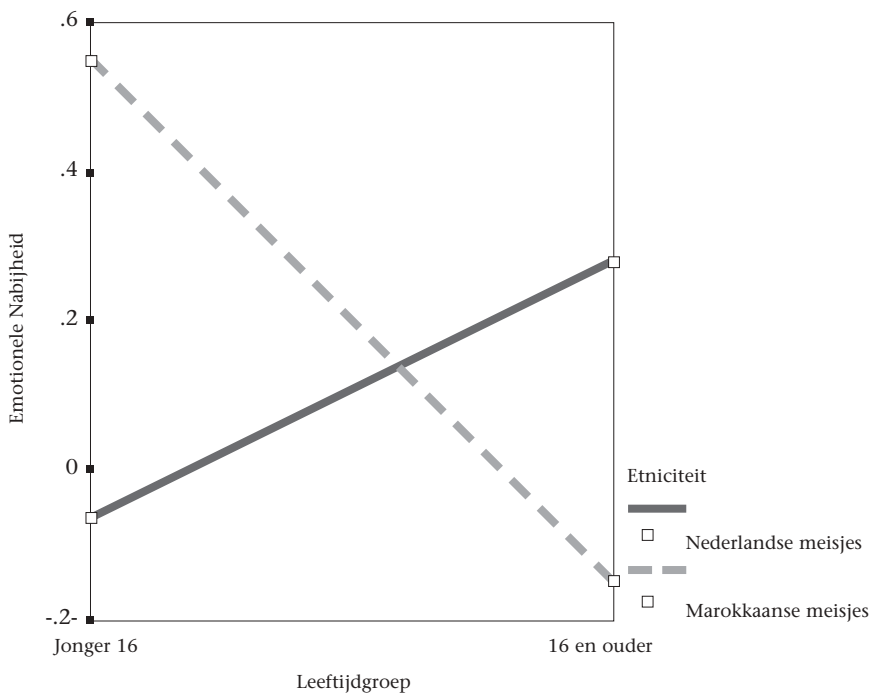
Figuur 1. Emotionele Nabijheid bij meisjes

Figuur 2. Emotionele Nabijheid bij jongens

Figuur 3. Emotionele Afstand bij meisjes

Figuur 4. Emotionele Afstand bij jongens

theoretische modellen: het westerse model, het contextuele model en het IC model. Geen van de drie modellen werd volledig door onze gegevens ondersteund. Dit kwam omdat etnisch groepsledenmaatschap in een ingewikkelde samenhang met leeftijd en sekse van invloed was op de relatie met de ouders.

Wanneer relationele kwaliteit gedefinieerd wordt in termen van emotionele nabijheid, hebben Marokkaanse jongeren een kwalitatief betere relatie met hun ouders dan Nederlandse jongeren. Dit resultaat is in overeenstemming met het IC model, dat stelt dat een sterke gerichtheid op de familie en conformisme samengaan met sterke emotionele banden. De Marokkaanse meisjes vanaf 16 jaar vormen hier echter de spelbreker, aangezien zij zich niet van Nederlandse jongeren onderscheiden in de mate waarin zij zich emotioneel verbonden voelen met hun ouders.

Ook op Emotionele Afstand was sprake van een samenhang tussen etniciteit, sekse en leeftijd. Marokkaanse jongens in de jongste en Marokkaanse meisjes in de oudste leeftijdsgroep scoorden hierop relatief hoog in vergelijking met hun Nederlandse leeftijd- en seksegenoten. Het resultaat op de component Emotionele Afstand is het meest in overeenstemming met het westerse model dat stelt dat de jongeren met een collectivistische achtergrond vanwege hun autoritaire opvoeding een kwalitatief slechtere relatie hebben met hun ouders. Hier komt dan nog bij dat Marokkaanse jongeren zien dat hun Nederlandse leeftijdgenoten veel meer vrijheid krijgen, wat extra stof tot conflict zou kunnen geven.

De hypothesen die geformuleerd waren met betrekking tot Vraagstelling 3 werden grotendeels bevestigd. Oudere adolescenten hebben een grotere beslissingsvrijheid dan jongere adolescenten, terwijl jongens en meisjes niet verschillen op gedragsautonomie. Beide bevindingen sluiten aan bij eerder onderzoek (Bosma et al., 1996). Sekseverschillen in gedragsautonomie worden pas duidelijk wanneer analyses op itemniveau worden uitgevoerd en niet wanneer met somscores of, zoals hier, met factorscores wordt gewerkt (Zani, Bosma, Zijlsling & Honess, 2001). Zoals verwacht mogen Marokkaanse jongeren over minder zaken zelf beslissen dan hun Nederlandse leeftijdgenoten. Dit resultaat is overeenkomstig internationaal onderzoek dat laat zien dat jongeren uit etnische groepen met een collectivistische achtergrond pas op latere leeftijd bepaalde vrijheden verwerven dan hun leeftijdgenoten uit de individualistische meerderheid (Fuligni, 1998; Stewart et al., 1999). Ook sluit deze bevinding aan bij Nederlands onderzoek dat uitwijst dat allochtone jongeren, met name meisjes, meer autoritair en strenger worden opgevoed dan Nederlandse jongeren (Pels & Meeus, 1999). In tegenstelling tot onze verwachting was er echter geen sprake van een sekseverschil in gedragsautonomie binnen de Marokkaanse groep.

Onder het voorbehoud dat de hier gepresenteerde gegevens cross-sectioneel zijn, ontstaat het volgende totaalbeeld. Marokkaanse jongeren krijgen een kleinere beslissingsruimte dan hun Nederlandse leeftijdgenoten. De beslissingsbevoegdheid die jongeren krijgen is op zichzelf niet gerelateerd aan de kwaliteit van de relatie met hun ouders. Tussen adolescenten en hun ouders ontstaat pas afstand, wanneer jongeren de autoriteit van hun ouders niet langer accepteren. In het begin van de adolescentie accepteren Marokkaanse jongens de ouderlijke autoriteit tijdelijk minder dan Nederlandse jongens, later verdwijnt hun opstandigheid. Gedurende de hele adolescentie rapporteren Marokkaanse jongens een hoog niveau van emotionele nabijheid met hun ouders. Dit is enerzijds in overeenstemming met de culturele code van het collectivisme. Anderzijds is de sterke emotionele band van Marokkaanse jongens met hun ouders opvallend in het licht van de grote hoeveelheid tijd die zij buitenshuis doorbrengen (Eldering, 2002). In de tweede helft van de adolescentie komen Marokkaanse meisjes in opstand tegen hun ouders; daarbij halen zij niet langer het hoge niveau van emo-

tionele verbondenheid dat de jongere Marokkaanse meisjes nog wel rapporteren. Het lijkt alsof er in de verhouding tussen de Marokkaanse meisjes en hun ouders haarscheurtjes komen wanneer zaken gaan spelen rond trouwen of het mogen volgen van een opleiding (Van der Hoek & Kret, 1992).

Het gevaar van de hierboven gevolgde redenering schuilt in het feit dat de Nederlandse groep steeds als referentiegroep wordt gebruikt (Beale Spencer, 1990). Het gegeven dat de relatie van de Nederlandse meisjes met hun ouders op beide componenten een verbetering laat zien, behoeft net zo goed (zo niet meer) verklaring als het patroon van de Marokkaanse meisjes. Deze studie vormt slechts een eerste indicatie dat de manier waarop de relatie tussen adolescenten en hun ouders zich ontwikkelt gedurende de adolescentie wel eens anders zou kunnen zijn voor jongens en meisjes uit verschillende etnische groepen.

Tot slot willen we de beperkingen van deze studie noemen. In de eerste plaats werd gebruik gemaakt van een kleine steekproef van Nederlandse en Marokkaanse jongeren, die bovendien verschilden op een aantal achtergrondvariabelen. In de tweede plaats baseren we ons op gegevens afkomstig uit één enkele bron, de jongeren zelf, waardoor wellicht een eenzijdig, subjectief beeld wordt gepresenteerd. De belangrijkste aanbeveling is echter om vervolgonderzoek longitudinaal op te zetten en daarbij meer aandacht te besteden aan specifieke kenmerken van de vader-kind en moeder-kind relatie.

Noten

1. Hoewel jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond de correcte terminologie is, zullen allochtone jongeren ten behoeve van de leesbaarheid in het vervolg worden aangeduid als Turkse, respectievelijk Marokkaanse jongeren.
2. Ook voor de leeftijdsgroepen en de seksen waren de covariantiematrices gelijk, voor leeftijd $X^2(45, N=102) = 56.13$ en voor sekse $X^2(45, N=102) = 58.27$, beide $p > .05$.
3. Waar mogelijk is nagegaan in hoeverre de etnische verschillen op de achtergrondvariabelen SES, gezinsgrootte en godsdienst de resultaten beïnvloed hebben. Informatie hierover kan worden opgevraagd bij de eerste auteur.

Literatuur

- Armsden, G.C., & Greenberg, M.T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 5*, 427-454.
- Beale Spencer, M. (1990). Development of minority children: an introduction. *Child Development, 61*, 267-269.
- Beyers, W. (2001). *The detachment debate: The separation-adjustment link in adolescence*, Leuven: Thesis.
- Bosma, H.A., Jackson, S.E., Zijlsing, D., Zani, B., Cicognani, E., Xerri, M.L., Honess, T.M., & Charman, L. (1996). Who has the final say? Decisions on adolescent behaviour within the family. *Journal of Adolescence, 19*(3), 277-291.
- Cooper, C.R., Baker, H., Polichar, D., & Welsh, M. (1993). Values and communication of Chinese, Filipino, European, Mexican, and Vietnamese American adolescents with their families and friends. In S. Shulman & W. A. Collins (Eds.), *Father-adolescent relationships: New directions for child development. Vol. 62*. (pp. 73-89). San Francisco: Jossey-Bass.
- Cooper, M.L., Shaver, P.R., & Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 1380-1397.
- Deater-Deckard, K. (2001). Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Development and Psychopathology, 10*, 469-493.

- Dion, K.K., & Dion, K.L. (1993). Individualistic and collectivistic perspectives on gender and the cultural context of love and intimacy. *Journal of Social Issues, 49*, 53-69.
- Eldering, L. (2002). *Cultuur en opvoeding. Interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Feldman, S.S., & Rosenthal, D.A. (1990). The acculturation of autonomy expectations in Chinese high schoolers residing in two Western nations. *International Journal of Psychology, 25*, 259-281.
- Freeberg, A.L., & Stein, C.H. (1996). Felt obligation towards parents in Mexican-American and Anglo-American young adults. *Journal of Social and Personal Relationships, 13*, 457-471.
- Fulgini, A.J. (1998). Authority, autonomy, and parent-adolescent conflict and cohesion: a study of adolescents from Mexican, Chinese, Filipino, and European backgrounds. *Developmental Psychology, 34*, 782-792.
- Fulgini, A.J., Tseng, V., & Lam, M. (1999). Attitudes toward family obligations among American adolescents with Asian, Latin American, and European backgrounds. *Child Development, 70*, 1030-1044.
- Gemert, F. van (1998). *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Greenberger, E., & Chen, C. (1996). Perceived family relationships and depressed mood in early and late adolescence. A comparison of European and Asian Americans. *Developmental Psychology, 32*, 707-716.
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Psychosociale problemen in de adolescentie: De samenhang met hechting aan ouders en vrienden en identiteit. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie, 54*, 256-275.
- Hermans, H.J.M., Hermans-Jansen, E., & Gilst, W. van (1985). *De grondmotieven van het menselijk bestaan*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hoek, J. van de, & Kret, M. (1992). *Marokkaanse tienermeisjes. Gezinsinvloeden op keuzen en kansen*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills CA: Sage.
- Hofstede, G. (1995). *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen. (5th ed.)*. Amsterdam: Contact.
- Huiberts, A.M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Individualisme en collectivisme bij Nederlandse, Turkse en Marokkaanse jongeren. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 7/8*, 342-356.
- Huiberts, A.M., Meeus, W., Oosterwegel, A., & Vollebergh, W. (2001). *Zelf en Ander emoties bij adolescenten. Constructie van een meetinstrument*. Universiteit Utrecht: Intern rapport.
- Jackson, S.E., Bijstra, J., Oostra, L., & Bosma, H.A. (1998). Adolescents' perceptions of communication with parents relative to specific aspects of relationships with parents and personal development. *Journal of Adolescence, 21(3)*, 305-322.
- Janssens, J., Pels, T., Dekovic, M., & Nijsten, C. (1999). Opvoedingsdoelen van autochtone en allochtone ouders. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 38*, 318-329.
- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2000). Predictors of the actual degree of acculturation of Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. *International-Journal-of-Intercultural-Relations, 24*, 503-518.
- Kâgıtçibasi, C. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. In A. R. Dienstbier & J. J. Berman (Eds.), *Nebraska symposium on motivation. Cross-cultural perspectives* (pp. 135-199). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Lamborn, S.D., Dornbusch, S.M., & Steinberg, L. (1996). Ethnicity and community context as moderators of the relations between family decision making and adolescent adjustment. *Child Development, 67*, 283-301.
- Maccoby, E.E., & Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In E. M. Hetherington (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality and development* (pp. 1-101). New York: John Wiley.

- Meeus, W., Pels, T., & Vollebergh, W. (1999). Etnische verschillen, ouders en leeftijdsgenoten. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 38, 357-368.
- Noom, M., Dekovic, M., & Meeus, W. (1996). Opvoeding en ontwikkeling in de adolescentie. In J. Rispens, J. M. A. Hermanns, & W. Meeus (Red.), *Opvoeden in Nederland* (pp. 207-226). Assen: Van Gorcum.
- Oosterwegel, A., Vollebergh, W., Pels, T., & Nijsten, C. (in druk). Parenting and adolescent development in Dutch, Turkish and Moroccan families in the Netherlands. In L. Hagendoorn, J. Veenman, & W. Vollebergh (Eds.), *Structural integrations and cultural orientations in indigenous and non-indigenous Dutch citizens*. Ashgate.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., & Meeus, W. (1999). Opvoeding in Nederlandse en Marokkaanse gezinnen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 38, 330-341.
- Pels, T. (2000). De generatiekloof in allochtone gezinnen: mythe of werkelijkheid? *Pedagogiek*, 20, 128-139.
- Pels, T., & Nijsten, C. (in druk). Myths and realities of diversity in parenting and parent-child relations: non-indigenous compared to indigenous families in the Netherlands. In L. Hagendoorn, J. Veenman, & W. Vollebergh (Eds.), Ashgate.
- Rudy, D., & Grusec, J. (2001). Correlates of authoritarian parenting in individualist and collectivist cultures and implications for understanding the transmission of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 202-212.
- Ryan, R.M., & Lynch, J.H. (1989). Emotional autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, 340-356.
- Steinberg, L., & Silverberg, S. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57, 841-851.
- Stewart, S.M., Bond, M.H., Deeds, O., & Chung, S.F. (1999). Intergenerational patterns of values and autonomy expectations in cultures of relatedness and separateness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 575-593.
- Verkuyten, M. (2001). Global self-esteem, ethnic self-esteem, and family integrity: Turkish and Dutch early adolescents in The Netherlands. *International Journal of Behavioral Development*, 25, 357-366.
- Wink, P., Gao, B., Jones, S., & Chao, F. (1997). Social values and relationships with parents among American college women of Chinese and European descent. *International Journal of Psychology*, 32, 169-179.
- Zani, B., Bosma, H.A., Zijsling, D., & Honess, T.M. (2001). Family context and the development of adolescent self-direction. In J. E. Nurmi (Ed.), *Navigating through adolescence: European perspectives*. New York: Routledge Falmer.

Rectificatie

Helaas is in aflevering 3 van Pedagogiek een fout geslopen in de tekst bij de figuren 2, 3 en 4 op pagina 244-245 van het artikel van Annemarie Huiberts, Wim Meeus, Annerieke Oosterwegel & Wilma Vollebergh, *Etnische verschillen in verbondenheid met ouders en gedragsautonomie*

De juiste tekst moet zijn:

Figuur 2: Etniciteit - 'meisjes' moet zijn 'jongens'

Figuur 3: Emotionele Nabijheid moet zijn Emotionele Afstand

Figuur 4: Emotionele Nabijheid moet zijn Emotionele Afstand; 'meisjes' moet zijn 'jongens'